

Tiborc Fazekas:
Bibliographie
der in selbständigen Bänden erschienenen Werke
der ungarischen Literatur in deutscher Übersetzung (1774–1999).
Eigenverlag des Verfassers, Hamburg 1999

A magyar irodalom (önálló kötetekben) német fordításban megjelent műveinek bibliográfiáját az 1999-es Frankfurti Könyvvásárhoz („Középpontban Magyarország” rendezvénysorozatához) időzítve – saját kiadásban – jelentette meg a szerző. Óriási vállalkozás, hiszen a magyar–német szépirodalmi fordítások rendszeres áttekintéséhez korábban nem készült ilyen átfogó és részletes bibliográfia. Még akkor is, ha szükségszerűen le kell mondania a teljesség igényéről: miként a címbeli pontosítás is jelzi, az összeállítás – a bő két évszázad feldolgozott fordítói termésén belül – az önálló kötetekben megjelent fordításokra korlátozódik. A munka időszerűségét a régóta folyamatos igény (ti. a hungarológia kapcsolattörténeti kutatásaihoz nélkülözhetetlen adattár, illetve a magyar irodalom recepciójával és fordítási kérdéseivel foglalkozó egyetemi oktatás mindennapi gyakorlatát szolgáló megbízható kézikönyv sürgető szükséglete) és egy kitüntetett jelentőségű alkalom (ti. a tavalyi könyvvásár reprezentatív kerete) egyaránt megkérdőjelezhetetlenné teszi. Ennek fényében annál inkább érthetetlen, miért nem támogatták e kiadványt hazai részről (például a Frankfurt ’99 Kht. vagy a Magyar Fordítótárs Alapítvány intézményes hátterében).

Fazekas Tiborc összeállítása tekintélyes adatmennyiség áttekinthető elrendezésével nyújt jó szolgálatot mindazoknak, akik különféle német nyelvű magyar antológiák vagy egyes magyar irodalmi művek német fordításának bizonyos konkrét adatait keresik, vagy éppen csupán böngészve arra kíváncsiak, kinek mely művét hányan is tolmácsolták németül; mindezen túl pedig azoknak is, akik az adatok mögött szeretnének képet alkotni maguknak egy-egy mű, szerző vagy korszak fogadtatásának, visszhangjának sokatmondó körülményeiről (párhuzamos, ismétlődő vagy éppen sorjázva halmozódó fordítások időbeli megoszlásának, illetve a kortárs fogadtatás intenzitásának megítéléséhez). E sokoldalú felhasználhatóság hitelesíti az Előszóban is deklarált önzetlen szerzői szándékot, de – lám – túl is mutat azon, hiszen a bibliográfia for-

gatásától nemcsak a fáradságos adatvadászat megkönnyítése és a további kapcsolattörténeti kutatások adatfeltáró vonulatának ösztönzése várható, hanem az adatsorok mögött megbúvó, a fentiekhez hasonló összefüggések fölfedezése felé mutató inspiráció is.

A tételes bibliográfiát megelőző részletes használati útmutató ismerteti a bibliográfiai tételek felépítését, differenciáltan értelmezi a bejegyzéseket, feloldja a rövidítéseket, felsorolja az adatforrásokat, utal esetleges könyvtári adatellenőrzések feltüntetésére, sőt egyes különleges megjegyzések (pl. „kétnyelvű kiadás”) kiemelt szerepeltetésére is. Maga a bibliográfia két nagyobb részre tagolódik: külön sorolja fel – német betűrendben – előbb az antológiák, majd pedig az egyes szerzők bibliográfiai tételeit. A kötetet két mutató zárja: a névmutató a fordítók (továbbá a német kiadásban közreműködő szerkesztők, a feldolgozást, illetve az előszót vagy utószót jegyző szerzők) nevének és névváltozatainak jegyzékével, valamint a kiadók mutatója.

Az antológiák körében 231 bibliográfiai tétel szerepel. Ez tehát a leltára a magyar líra, epika és dráma válogatott gyűjteményeinek német nyelvű kiadásában. Többségük egyértelműen verses és novellás antológia, illetve népköltészeti válogatás (dalok, mesék, mondák). Egyik-másik kötet – a műnemi-műfaji besoroláson belül vagy felül, illetve azt éppen keresztezve – valamely tematika köré (pl. szerelmi, történelmi, politikai-hazafias tárgykör, „pusztai” vagy nagyvárosi élet, cigány folklór szálaira felfűzve) szerveződik, illetőleg egy-egy korszak irodalmi termékeire összpontosít, de akadnak tisztán műhelyfordítói közlések is (pl. az *Umschlag* sorozat). Ez utóbbi megoldásban különösen vonzó, hogy nemcsak a kívánatos kétnyelvű kiadványok körét gazdagítják, hanem tanulságos keretet kínálnak különféle igényes fordítási verziók párhuzamos bemutatására is. Ez önmagában is kitűnően szolgálja az irodalom szervezettebb hungarológiai közvetítésének ügyét, ahol a nyelvtanulás és az esztétikum kiválóan összekapcsolható egy megbízható folyamat medrében: az irodalmi művek élvezetére fogékony nyelvtanuló ekként fokozatosan eljuthat az először fordításban megismert szövegtől – a párhuzamos (kétnyelvű) közvetítés kivételes lehetőségeket magában rejtő állomásán keresztül – az eredeti szöveg befogadásáig.

Az összeállításban felsorolt viszonylag sok kötet egyébként már magában is jelzi, megerősíti a magyar irodalom német fogadtatásának különösen kedvező összképét, amelynek intenzitását e mennyiségi mutatón túl szerencsére a folytonosság és a sokoldalúság is jellemzi. Emellett persze tisztában kell lennünk azzal, hogy e számos fordítás igen tarka képet mutat a fordítások színvonalának egyenletességét illetően. Igaz, a világirodalom remekeinek többnyire mesteri magyar tolmácsolásához hozzászokva hajlamosak vagyunk talán túlságosan is

szigorú mércét állítani a fordított irányú fordítások minőségi színvonala elé. Köztudott, hogy lírai művek fordításakor halmozottan érvényesülnek a tartalom és a forma egységére vonatkozó elvárások: a költői üzenet tolmácsolása akkor hiteles, ha összhangban marad az eredeti (nyelvileg kódolt) képi és hangzásélménnyel, s ugyanakkor természetesen rásimul a másik nyelvben megvalósítható képi és zenei rétegre. Valljuk meg, hogy ezt csak ritka pillanatokban sikerül teljes egészében és valóban hiányérzet nélkül elérni a versfordításakor. Mindenesetre már annak is örülhetünk, ha az átültetés az eredeti vers gondolati-képi világának megőrzése mellett még a hangulatot is valahogy átmenti, s hogy szélsőséges negatív esetként egyre kevésbé jellemző a Karinthy Frigyes *Műfordítás-paródiájából* (egy Ady-verset végül fölismerhetetlenné torzító elrettentő iskola-példából) ismert fordítás (többszörös „leiterjakab”) jelensége.

A válogatott művek fordításainak különféle gyűjteményes kiadásait egyébként szerencsére mindkét részről, tehát a külföldi és a magyarországi kiadók körében egyaránt hagyományos közkedveltség övezi. Ezen belül külön is figyelemre méltó az antológiáknak az a típusa, amely más népek irodalmával együtt kínál összeállítást. Ez a törekvés amúgy szépen beleilleszkedik a német fogadtatás várákozásaiba, ahol a sokszínű körkép rendteremtő igénye mögött a regionális érdeklődést tükröző szemlélet jegyében kiegyensúlyozott válogatások sorjázó építkezésében jelennek meg a közép- és kelet-európai irodalmak műnemi-műfaji, tematikus vagy kronológiai szerveződésű válogatásai. A kiadók mellett nagyjából ebben a kontextusban építkeznek maguk az újabb németországi irodalmi rendezvények is, s nem véletlen, hogy az első nemzetközi tavaszi könyvhét Bajorországban (1990 májusában) is ebben a szellemben igyekezett megerősíteni a hagyományt, amikor – „*Bayern liest grenzenlos*” jelmondatát hitelesítve – az akkori Albánia, Bulgária, Jugoszlávia, Lengyelország, Románia, Szovjetunió, Csehszlovákia, Magyarország és Németország irodalmi életének néhány jeles képviselőjének meghívásával és bemutatásával az értékek egymásmellettiségéből merített.

E vegyes típusú válogatásnak párhuzamos megfelelői – elsősorban a hazai kiadók részéről – azok a kötet-sorozatok, amelyek több nyelven is tartalmazzak egy-egy reprezentatív összeállítást (vagy éppen akár egyes műveket): egyik válfajuk a kétnyelvű kiadás (a már említett magyar–német megoldáson túl például a német–angol párhuzamosság), a másik a több nyelven megjelenő, illetve nyelvenként külön építkező sorozat, mint pl. az *Arion* c. nemzetközi költői almanach (1966-tól Somlyó György szerkesztésében, a Corvina kiadásában), amelyet egyébként sorozatként nem találtam a bibliográfia antológiái között. A magyar–német kétnyelvű közlést egyébként pedig már egyes folyóiratok is megkísérelték meghonosítani: egészében így építkezik például a *Stádium/Stadium*.

A szerzők szerint haladó – részletező jellegéből következően terjedelmesebb – bibliográfiai fejezet a magyar irodalom élvonalbeli és szerényebb vonulatához tartozó írókat, költőket egyaránt tartalmazza. Mindazokat tehát, akiknek műveit vállalkozó kedvű fordítók valaha is méltónak találták németül (nemritkán újabb és újabb fordításokban) is hozzáférhetővé tenni, s amelyeket ugyancsak vállalkozó szellemű kiadók érdemesnek tartottak önálló kötetben (gyakran újabb kiadásban is) megjelentetni. Ha először csak felületesen végiglapozzuk a fordítások felsorolását, a leltár többnyire mintha meg is felelne várakozásainknak, hiszen kiugró tételszámokkal szerepel a kétségtelenül jelentős életművek képviseletében például Ady Endre (16), Arany János (25), Déry Tibor (22), Jókai Mór (185!), Mikszáth Kálmán (42), Móricz Zsigmond (23), Petőfi Sándor (68). Esetleg meglepően soknak találjuk viszont az előbbiekhöz képest – mai hazai szemmel – például Beniczkyné Bajza Lenke (13), Harsányi Zsolt (15), Hágy Gyula (16), Herczeg Ferenc (35), Illés Béla (18), Molnár Ferenc (39), Tatár Péter = Medve Imre (18), Vaszary Gábor (22) német kötetszámát.

E számszerű arányok értelmezésével, a belőlük levezethető következtetésekkel persze óvatosan kell bánnunk: sokatmondó és megtévesztő számoknak bizonyulhatnak egyszerre, mert nemcsak a népszerűséget vagy az érdeklődést jelző fogadtatási tényezők mutatói, hanem kortól (sőt kordivattól, illetve uralkodó ízléstől), stílustól, műnemtől (sőt műfajtól) függő fordítói visszhangot is tükrözhetnek. Ez pedig kifejeződik a fogékonyság éppen jellemző irányultságában, alkalmanként jelezheti még akár az emigráció irodalmának sajátos (a külföldi kiadóügyi kapcsolatok tekintetében gyakran kedvezőbb) körülményeit is, kedvező kapcsolattörténeti viszonyok közepette megmutatkozhat a mindenkori kortárs irodalom iránti fokozottabb nyitottságban stb.

A kötetszámokról alkotott összképet ugyanakkor még sok más tényező is árnyaltabb megvilágításba helyezheti. Egy-egy költői életműből vett fordításválogatás általában egy-két kötetben is elegendőnek bizonyulhat a külföldi érdeklődés kielégítésére, hacsak nem ihlet meg a szerző időről időre újabb és újabb fordítókat. Ilyenkor tehát a többszörösen rendelkezésre álló fordítások is szaporítják a jelzett kötetszámok sorát. A még a magyar köztudatban is egyművesként ismert szerzők (mint például Katona József és Madách Imre) esetében is örömmel beérhetjük a főművek német köteteivel, amelyek a *Bánk bán* esetében három bibliográfiai tételhez (mint három német címváltozathoz) sorolva öt fordításban (mint öt külön kiadványban), *Az ember tragédiája* esetében pedig két tételként szerepeltetve állnak rendelkezésre: a teljes mű azonos német címmel tizenegy fordítótól, közülük számos esetben több kiadásban is (s itt-ott különféle feldolgozásban, illetve előszóval); a Tragédia 13. színe pedig külön fordításban is megjelent. Ebből is kitűnik, hogy az első megközelí-

tésre kínálkozó aránybecslés könnyen megtévesztő lehet, ha a tételes felsorolás számozását nem szembesítjük az egy-egy tételen belül közös német címhez felsorolt különféle fordításváltozatok és további kiadások, valamint az esetenként több kötetes kiadványok számszerűségével.

Számomra külön örvendetes, hogy még librettók is előfordulnak a bibliográfiában, amelyben így tehát például Balázs Béla (Bauer Herbert) és Lengyel Menyhért is szerepelnek – Bartók Béla zenéjének köszönhetően méltán világhírűvé vált – műveikkel, *A kékszakállú herceg vára* c. misztériumdrámával és *A fából faragott királyfi* c. mesejátékkal, illetve *A csodálatos mandarin* c. pantomim-történettel. Azt is csak üdvözölni tudjuk, hogy a szépirodalmi fordítások bibliográfiájába bekerültek a művészportrékat valóban igényes stílusban megrajzoló életrajzok és naplók is (mint pl. Ambrózy Ágoston *Carmencita* c. Bizet-regénye, Bókay János Puccini-regénye, Eörsze László és Gál György Sándor Verdi-történetei, Hankiss János Liszt-életregénye, Keszi Imre Wagner-regénye, Ormay Imre Paganini-krónikája stb.), amelyek egyben annak is ékes bizonyítékai, hogy a német olvasóközönség érdeklődése valószínűleg nemcsak a hagyományosan magyaros tematikára nyitott fogadtatást jelenti. Hasonlóképpen szerencsésen szétfeszíti az arisztokratikus irodalmi kánonokat a gyermek- és ifjúsági irodalom remekeinek felvonultatása is (Csukás István, Fehér Klára, Fekete István, Janikovszky Éva, Károlyi Amy, Kolozsvári Grandpierre Emil, Lázár Ervin, Mándy Iván, Örsi Ferenc, Szabó Magda, Szepes Mária, Weöres Sándor és mások halhatatlan írásai közül).

A bibliográfia forrásműveinek felsorolásában nem találtam a *Handbuch der ungarischen Literatur* c. irodalomtörténeti kézikönyvet (Klaniczay Tibor szerkesztésében, Corvina, 1977), amely pedig függelékében viszonylag részletes áttekintést nyújt a magyar irodalom német fordításairól – ugyancsak tételesen antológiák és önálló szerzői kötetek kettősében építkezve (608–625). Az e kötet önálló mellékletként kiadott „*Vom Besten der alten ungarischen Literatur*” c. válogatás viszont természetesen szerepel Fazekas Tiborc összeállításában. Itt jegyzem meg az egyébként ilyenkor kézenfekvő és olcsó kifogással kapcsolatban: természetesen könnyen előfordul egy ilyen nagy vállalkozás során, hogy valami mégis kimarad a felsorolásból, mint pl. Páskándi Géza németül megjelent elbeszéléskötete (éppen az idézett Klaniczay-függelék adataival szembesítve). Ennek a recenzióknak azonban nem az esetleges hiányok és adat-tévesztések, illetve elírások ünneprontóan kicsinyes feltárása a célja (ezeket majd bizonyára pótolja és helyesbíti egy későbbi kiadás, valamint az anyagra építkező további kutatások), hanem az örömteli híradás egy mindeddig nyugtalanító szakmai adósság törlesztéséről.

A bibliográfia adatsorai mögött is meggyőzően tükröződik a mindenkori kortárs irodalom kedvező visszhangja, s ezen belül is feltűnő a mai kortársak

intenzív fogadtatása (kiemelten pl. Dalos György, Eörsi István, Esterházy Péter, Kertész Imre, Konrád György, Krasznahorkai László és Nadas Péter művei). Az elmúlt évtizedekben, különösen pedig a nagy társadalmi fordulat óta egyre egyértelműbben szép új hagyományt teremtettek a németországi könyvesboltokban és könyvtárakban rendezett magyar író–olvasó találkozók, irodalmi életünk nyilvános vitafórumai, az irodalmi ösztöndíjak és a fordítási pályázatok. Az e téren német részről tanúsított nyitottság ismeretében tehát bizvást állíthatjuk, hogy Frankfurt kitüntetett jelentőségű tavalyi szerepe nem előzmények nélküli szintéren teljesedett ki. Ennek köszönhetően például még az sem csupán akkor és ott először vagy kivételesen esett meg, hogy egyes művek előbb kerültek német fordításban a nyilvánosság elé, mint itthon eredeti közlésben. A német fordítások alapja ugyanis nemritkán kézirat volt (miként e bibliográfiában a *Manuskript* alapulvételére utaló „Ms” rövidítés is gyakran jelzi egyes tételeknél). Ezért szerencsére nem is kell kishitűen amiatt aggódnunk, hogy a könyvvásár soha vissza nem térő alkalom volt.

A fogadtatás folyamatos készenléti állapota különösen meggyőző egy-egy egészen friss kötet esetében. Bertók László *Ceruzarajz / Skizze* c. kétnyelvű verseskötete például ilyen: 1999 tavaszán adta ki a pécsi Magyar–Német Nyelvű Iskolaközpont; külön érdekessége, hogy a válogatás verseit maguk a diákok fordították: a naprakész folytonosság bizonyossága és a jövő ígérete. Ezt a kiadványt természetesen a jelen bibliográfia még nem tartalmazhatja, de szerencsére éppen az efféle újdonságok halmozódása (is) néhány év múlva várhatóan újabb, bővített feldolgozásra adhat ösztönzést. Fazekas Tiborc hiánypótló bibliográfiájának köszönhetően immár nem nulláról kell indulni, elegendő lesz 1999-től folytatni.

A sokoldalúan felhasználható kötet méltatásához engedjék meg két személyes mozzanat megemlítése is! Mennyire örülhettem volna ilyen segédlet meglétének, amikor annak idején (immár tíz éve) kezdő müncheni lektorként az irodalomórákhoz amúgy is sokszor nehezen elérhető anyagok felkutatása és gyűjtése során magamnak kellett hosszadalmas és körülményes bűvárkodással utánajárnom a rendelkezésre álló fordításoknak. (Másfelől viszont szerencsém volt a személyes kapcsolatokkal, az ott élő vagy éppen ott tartózkodó magyar írók, költők körül szervezett irodalmi rendezvények közvetlen élményeivel, az igen tehetséges helybeli Inke Rudolf kitűnő Ady-, Babits-, Kosztolányi- és Radnóti-fordításainak megismerésével, valamint a Gulya János és Norbert Lossau publikációiból meríthető információkkal, amelyek a göttingai Petőfi-archívum gazdag fordításanyagának értékes kincseit számomra is hozzáférhetővé tették.) Maga ez a bibliográfia pedig igazából most könnyíti meg a dolgomat, amikor a pécsi hungarológiai program keretében rendszeresen szemináriumokat is tartok a magyar irodalom német fogadtatásáról, s

összehasonlító műelemzéseket végzünk egy-egy eredeti vers és fordításai megközelítéséhez. Köszönet ezért a könnyebbségért az összeállítás szerzőjének!

Végezetül, midőn Fazekas Tiborc e munkáját minden hungarológusnak szíves figyelmébe ajánlom, aki hivatásával együtt szívén viseli irodalmunk fordításokban tükröződő nemzetközi visszhangjának ügyét, érdemes hangsúlyozni, hogy ez a bibliográfia olyan fontos állomás, ahova szorgos gyűjtéssel és gondos összegzéssel jutott el a szerző, s ahonnan kiindulásul nélkülözhetetlen adatokat meríthetünk, sőt újabb ösztönzéseket kaphatunk – nemcsak a német fordítások, nem is csak a német recepció kutatásához, hanem általában a magyar irodalom külföldi fogadtatásához, sőt akár kedvébresztő mintaként más nyelvterületek hasonlóan igényes fordítási bibliográfiáihoz. Az összeállításban történő elmélyedés előtt azonban feltétlenül ajánlatos alaposan tanulmányozni az előszóban és a valóban használati útmutatónak szánt bevezetőben olvasható gondolatokat és magyarázatokat, amelyekből az is kiderül, hogy a fordításon túl bibliográfiát írni is kell („... necesse est”), s hogy ez nemcsak szükséges és nyilvánvalóan hasznos dolog, hanem érdekes és élvezetes munka is tud lenni. Mert humor és (ön)íronia is foglaltatik a szinte szükségszerű hibaforrásokat elrettentő bátorsággal tudatosító előzetes „Magamentségében”, s miközben a mai Misztótfalusi Kis Miklós – mint említettük, saját kiadású művének tanúsága szerint – otthonosan mozog a számítógépes szövegszerkesztés és az on-line-katalógusok világában is, a tételes rendbe sorakoztatott adatok megbízható szavahihetőségének ellensúlyozására egy mulatságosan kitalált példán keresztül vezet be az adatok értelmezésébe, a rövidítések kulcsának kezelésébe. Ő maga is óvatosságra int. Aki nem hiszi, járjon utána!

SZÜCS TIBOR